

» - og 8 våbener fra Aal kirke«

Af *Knud Prange*

Tidligere tiders brug af våbenskjolde har ofte været til nytte for historikerne. Adelsmanden brugte nemlig sit våben som ejermærke, først og fremmest ved besegling af dokumenter, men det kunne i øvrigt anbringes på genstande af næsten enhver art: malerier, porcelæn, sølvtøj, bygninger, alterstager og gravsten. Kan historikeren identificere et sådant våben, kan han ofte datere genstanden og se, hvem den har tilhørt. Finder man to våbener ved siden af hinanden, er der i reglen tale om et alliancevåben, det vil sige to ægtefællers våbener. En sådan sammenstilling letter selvfølgelig identifikationen og dateringen.

Et smukt eksempel på en undersøgelse af et alliancevåben findes i Ribe Amts Aarbog 1959. Et lille brudstykke af en bygningstavle, der blot viser noget af en hjelm og to svanehalse, er tilstrækkeligt til, at forfatteren – H. K. Kristensen – kan påvise, at Niels Lange og Abel Skeel i 1552 lod udføre et ret betydeligt bygningsarbejde på Riber Kærgaard. Eksemplet siger noget om den alsidighed, lokalhistorien kræver af sine dyrkere. På denne baggrund vil det være naturligt for undertegnede, at jeg lader min hyldest til den gode lokalhistoriker og det varme menneske H. K. Kristensen ledsage af efterfølgende heraldiske studie med emne fra Ribe amt.

I renæssancen blomstrede adelens heraldiske interesse og slægtsstolthed, og ikke sjældent udsmykkede man portrætter, gravsten eller den lokale sognekirke med hele våbenanetavler. Man gengav våbenerne for sine 4, 8 eller 16 aner, det var festligt at skue, og det demonstrerede, hvilke stolte familier man nedstammede fra.

Våbenerne blev opstillet efter et vist system, der dog synes at have haft variationer. Oftest var rækkefølgen: faderens, moderens, farmoderens, mormoderens, farfars mors, morfars mors, farmors mors og mormors mors. De adelige slægte- og våbenbøger kunne støtte opstillingen af en sådan anetavle, men de er også i høj grad baseret på mundtlig tradition i slægterne – med dertil hørende fejlmuligheder. Hyppigt sker der forveksling af en mands første og anden kone, der byttes måske om på mormoderens og hendes mors våbener, og hvor to forskellige adelsslægter har haft samme navn, kan man risikere at finde det forkerte våben på anetavlen.

Selv om man altså skal være varsom med tolkningen af våbenanetavlerne, er der ingen tvivl om, at dette ganske omfattende materiale fortjener en bearbejdelse. De slægts-traditioner, der ligger bag de maledede eller udhuggede våbener kan give os hidtil ukendte oplysninger om dansk adelsgenealogi og godshistorie. Undertiden meget væsentlige oplysninger – i andre tilfælde mere beskedne. Dette bidrag hører til den sidste kategori, og det løser ikke alle de problemer, det rejser. Netop derfor kan det måske være lærerigt.

Udgangspunktet var læsning i C. Behrends: *Katalog over Det kongelige Biblioteks håndskrifter vedrørende dansk personalhistorie*, bind 2, 1927. På side 53 omtales her et manuskript i Gammel kongelig Samling, folio nr. 1088. Det skulle rumme: »Theus Rosengaards (død 1583) fædrene og mødrene våben, 7 våben stammer fra Ringsted, 6 fra Sorø kirke og 8 fra Aal kirke«. Ophavsmanden angives at være en »adelig munk i Esrom kloster«.

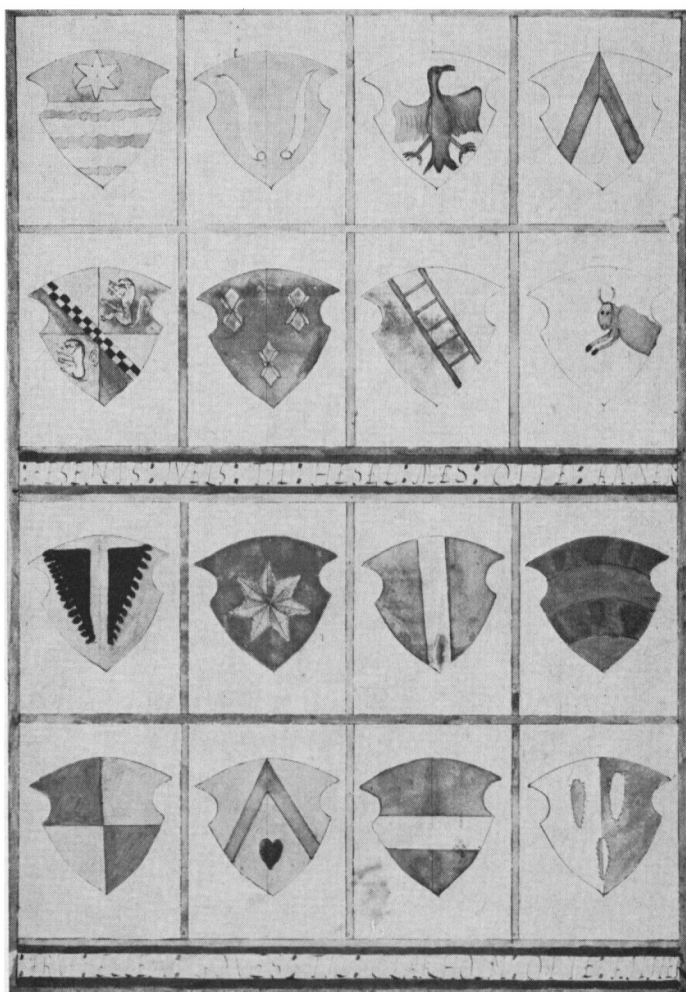
En gennemgang af håndskriftet viser, at katalogets oplysninger ikke er ganske præcise. Theus Rosengaards to anevåbener er der, så er der i blandet rækkefølge henholdsvis 7 og 8 sider med våbener, der tydeligvis gengiver de kendte friser fra Ringsted og Sorø, til rest er der 4 sider, de

3 hver med 16 våbener, det fjerde med 6. I ingen af disse tilfælde oplyser manuskriptet selv, hvor våbenerne stammer fra. Den foreløbige opklaring følger bagest i bindet, hvor der er indklæbet en seddel og et brev. Sedlen oplyser, at da Theus Rosengaards våben er forsynet med dødsåret 1583, »har munken, som skal have tegnet våbenerne, allerede været til års. I øvrigt er der intet, som tyder på Esrom. Våbenerne pag. 3, 4, 7, 9, 10, 13, 14 ere fra Ringsted, de pag. 5, 6, 11, 12, 15, 16 fra Sorø Kirke«.

Brevet er fra Nationalmuseets direktør M. Mackeprang til bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, dr. Ellen Jørgensen. Det er dateret 12. okt. 1926. Mackeprang har haft våbenbogen til låns, og han beklager, at han ikke har haft noget resultat ud af sit arbejde med den. Dog skriver han, at han foruden det ovenfor oplyste »(det er rigtigt) kun kan tilføje, at våbenerne bl. 8 f.o. (de 8) er fra Aal kirke ved Varde. Ikke desto mindre tror jeg, at den på titelbladet givne henvisning til en Esrom munk kan have noget på sig«.

Hvor har nu Mackeprang denne oplysning fra? Man kunne måske vente, at våbenerne kan ses i kirken den dag i dag. Men det er ikke tilfældet. Opslag i alle gængse håndbøger – og en samtale med sognets præst – viste, at der kun er 4 våbener i kirken. Allerede Pontoppidan omtaler i Danske Atlas Jens Juels og Vibeke Lunges fædrene og mødrene våbener malet på hvælvingen over deres gravsten. Disse våbener sidder sammen to og to, og de kommer ikke i samme rækkefølge som våbenbogens 8 våbener. Sammenhængen kan altså ikke være den, at halvdelen af våbenerne er blevet kalket over, således at der kun er de fire nu kendte tilbage. I Nationalmuseets arkiv findes adskillige udførlige indberetninger om og beskrivelser af Aal kirke samt tegninger og optegnelsesbøger, men intetsteds er der fundet vidnesbyrd om 8 våbener.

Under de 8 våbener i manuskriptet på Det kongelige

(Ill. 1). Gammel kongelig Samling, folio 1088. Folio 8. De øverste 8 våbener har underskriften: Fesents Juels til Hesselmed otte anner. Det er om disse 8 våbener M. Mackeprang siger, at de stammer fra Aal kirke. Under de nederste 8 våbener står: Fru Ellen Gøyes til Claus-holm otte anner. Som påvist i artiklen er denne oplysning urigtig, der er tale om anevåbener for Mourids Krognos. Elline Gøye var indtil 1550 gift med Mourids Krognos og 1559-63 med Vincents Juel. (Fot.: Det kgl. Bibliotek).

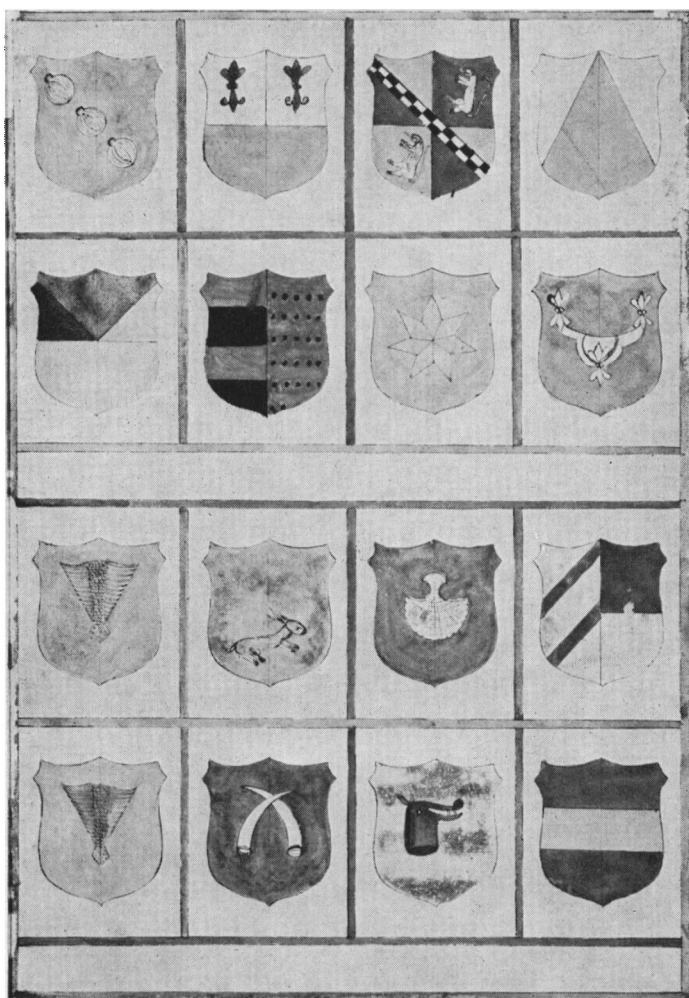
Bibliotek står: Fesents (dvs. Vincents) Juels til Hesselmed otte anner (ill. 1). Denne oplysning er rigtig, og Hesselmed ligger i Aal sogn, men det er vanskeligt at forestille sig, at Mackeprang *på dette grundlag* – og helt uden forbehold – siger, at våbenerne stammer fra Aal kirke. Trods søgen mange steder er det ikke lykkedes at opklare denne gåde.

På den anden side er det mærkeligt, at Mackeprang ikke har udtalt sig om de andre 8 våbener, der er malet på samme side inden for samme ramme og udstyret med den samme skjoldform. Det er det eneste blad i manuskriptet, hvor denne karakteristiske skjoldform optræder. Vincents Juel var gift to gange, første gang i 1559 med Elline Gøye, der døde 1563. Og under de nederste våbener står netop: Fru Ellen Gøyes til Clausholm otte anner. En nærmere betragtning af skjoldene viser imidlertid, at »den adelige munk« ikke kan have været særlig heraldisk kyndig. De 8 anevåbener er ikke Elline Gøyes. Ikke ét af dem passer.

Det første af skjoldene skulle vise slægten Gøyes 3 muslingeskaller (ibsskaller), og sådan kan de to mørke figurer i hvert fald ikke tolkes. De kan derimod opfattes som en lidt misforstået gengivelse af Krognos'ernes fjederham, og dermed opklares den gåde. Våbenerne svarer præcis til Mourids Krognos' 8 aner, og han var fru Ellines første ægtemand.

Men findes Elline Gøyes aner da ikke i våbenbogen? Der er endnu to sider, som hverken Mackeprang eller andre har udtalt sig om, side 17 og 18 (ill. 2 og 3). De er begge udstyret med de samme rammer som side 8 – de øvrige blade er inddelt på en anden måde – og de rummer i alt 4 grupper med 8 våbener i hver.

Øverst på side 17 (ill. 2) finder vi Gøyerne muslingeskaller, og disse 8 våbener stemmer nøje med den anetavle, der kan opstilles over Elline Gøye, selv om det femte og ottende våben er noget fortegnet. Også de øverste 8 våbener på side 18 (ill. 3) kan identificeres; de udgør en anetavle

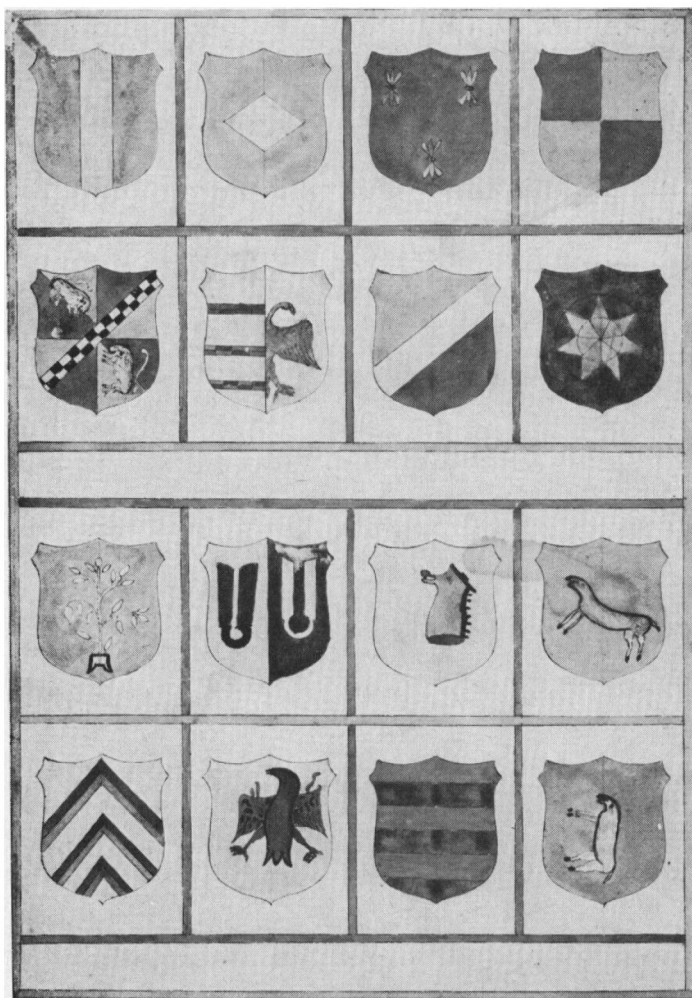

(Ill. 2). *Gammel kongelig Samling, folio 1088. Folio 17. De 8 øverste våbener er Elline Gøyes anevåbener. De nederste 8 våbener har ingen umiddelbar indre logisk sammenhæng. Først en nærmere undersøgelse viser, at de danner en fortsættelse af anevåbenerne øverst på håndskriftets fol. 18 (ill. 3). (Fot.: Det kgl. Bibliotek).*

for Tyge Brahe og Sofie Ruds børn. Disse børn var ikke i familie med Elline Gøye, men deres far var i sit første ægteskab gift med Magdalene Krognos, der var en halvsøster til Elline Gøyes første mand, Mourids. Forbindelsen er altså så spinkel, at man næppe kan forestille sig, at fru Elline har ladet disse våbener male i Aal kirke – hendes anden mands sognekirke. Selve skjoldformen for våbenerne side 17 og 18 er da også en ganske anden end den, vi fandt side 8. Det ville være naturligt at søge forklaringen i de øvrige våbener på side 17 og 18, men de synes umiddelbart kun at rejse nye problemer.

Våbenerne nederst side 17 (ill. 2) skulle henvise til en Krognos, hvis mor var en Hase, farmoderen en Jernskæg og mormoderen en Kabel osv. En sådan person har imidlertid aldrig levet. Efter en række forgæves forsøg på at skabe en fornuftig sammenhæng viste det sig imidlertid, at der findes én rimelig tolkning af våbenerne. De er, besynderligt nok, en »fortsættelse« af de våbener, der kommer øverst på den følgende side, altså Brahe-anetavlen. På side 18 øverst (ill. 3) er der våbener for forældre, bedsteforældre og oldeforældre, og nederst på den foregående side kommer så tipoldeforældrenes våbenskjolde. Selv om de to blade eventuelt er blevet ombyttet ved manuskriptets indbinding (sidetallene er senere tilføjelser), gør det ikke våbenernes rækkefølge mere naturlig. I så fald ville nemlig våbenerne på side 18 nederst komme ind midt i anerækken, hvor de i hvert fald ikke hører hjemme. Man kan nok roligt slutte, at »den adelige munk« heller ikke har været meget systematisk.

På baggrund af dette kunne man måske tro, at de nu resterende 8 våbener (side 18 nederst) så var en »fortsættelse« af en af de tre andre anetavler, vi her har nævnt: Elline Gøyes og hendes to mænds. Det synes imidlertid ikke at være tilfældet, og der er ikke fundet nogen person med netop disse anevåbener. Våben nr. 2 er slægten Manderups,

(Ill. 3). Gammel kongelig Samling, folio 1088. Folio 18. De 8 øverste våbener er anevåbener for Tyge Brahes børn i hans andet ægteskab med Sofie Rud. Tyge Brahe var første gang gift med en halvsøster til Elline Gøyes første mand, Mourids Krognos. De nederste våbener er muligvis en hidtil ukendt anerække for Margrethe Manderups og hendes mand, Peder Nielsens, børn. (Fot.: Det kgl. Bibliotek).

så der kan måske være grund til at nævne, at Thiset i sin stamtavle over denne slægt anfører Margrethe Manderup, der 1505 og 1517 var enke. Hun var gift med Peder Nielsen til Aagerup i Skåne, og ifølge Thiset var hans våben et afhugget træ. Den ejendommelige måde træet ved siden af Manderup-våbenet er malet på, kunne måske tolkes som om det var afhugget.

Desværre kender man ikke de to personers aner. Thiset mener, at Margrethes mor måske var en Reberg, og det ville i hvert fald ikke passe ind i denne anetavle. Man skal nok snarere hæfte sig ved, at Margrethes far modtog arv fra slægten Godov, hvis ulvehoved kunne passe med våben nr. 3, og at hendes farfar havde nær forbindelse med en mand af slægten Krag – det sjette våben i rækken er en fugl. Endelig solgte Margrethe Manderup gods til Elline Gøyes far, hvis bror i øvrigt var gift med en Godov. Så man kan ikke afvise den tanke, at et af Margrethes børn har været gift med en Gøye. Herved ville der være etableret en forbindelse til Elline Gøye, som synes at være det samlende punkt for alle disse våbenanetavler. Dersom tolkningen er rigtig, rummer denne hidtil uidentificerede anerække nye oplysninger om Margrethe Manderups og Peder Nielsens forfædre.

Våbenerne i manuskriptet kan give anledning til mange andre heraldiske og genealogiske overvejelser – samt tillige spekulationer over manuskriptets alder. Jeg håber at kunne behandle disse spørgsmål i en anden forbindelse. Her skal det blot slås fast, at manuskriptet er ældre end 1784 – da lå det nemlig på Det kongelige Bibliotek, ifølge bibliotekets håndskrevne katalog – at det rummer en del våbener, der har været malet i kirker, at tegneren ikke har været nogen særlig god tegner, men at han ret trofast har aftegnet, hvad han mener at have set, nogen stor heraldiker var han så vist heller ikke, og våbenernes fordeling i manuskriptet synes noget tilfældig.

Og lad os dermed vende tilbage til Vincents Juel og Aal kirke. Hans otte anevåbener er ifølge vores manuskript (ill. 1, de øverste 8 våbener): 1. Juel (noget fortegnet), 2. Lunge, 3. Glob, 4. En sparre (førtes af flere slægter), 5. Rosenkrantz, 6. De gamle Lunger (lidt ubehjælpssomt), 7. Tornekrans og 8. Et halvt dyr. Det stemmer nogenlunde med den anetavle, man kan opstille over Vincents Juel ved hjælp af Danmarks Adels Aarbog. Hans mor var Vibeke Lunge og farmoderen Else Glob. Men derpå kommer der slinger i valsen: mormoderen var ifølge Adelsårbogen Anne Friis, men hendes våben indgår ikke i rækken. Nu var Vibeke Lunges far gift to gange. Den første kone var Karen Rosenkrantz, og det er dette våben, vi finder både i manuskriptet og på Vibeke Lunges gravsten i Aal kirke. Der er næppe tvivl om, at Vibeke Lunge var født i sin fars første ægteskab, så på dette punkt må Adelsårbogen rettes – selv om Rosenkrantz-våbenet her er blevet anbragt som nr. 5 i stedet for på fjerdepladsen. Nr. 6 er Vincents Juels ene oldemor Kirsten Lunge, men med nr. 7 er det igen galt med rækkefølgen. I stedet for en oldemor har man fået en tip-oldemor med, nemlig Vibeke Lunges mormors mor Anne Tornekrans. Endelig er det ottende våben Vibeke Lunges mormor, Margrethe Høgs. Dyret, der ellers ligner en okse, må altså være et halvt vildsvin.

Tilbage er nu kun våben nr. 4 – en grå sparre i hvidt felt. Det bør vise hen til en af de to resterende oldemødre, enten Vincents Juels farmor eller mormor. Den sidste er det næppe. Den pågældende dame var gift med Mogens Glob, og ingen af hans to ægtefæller passer ind i sammenhængen. De førte henholdsvis tre søblade og et vandret delt skjold. Sparrevåbenet bør altså være ført af Vincents Juels oldefars, Erik Juels, ægtefælle – men Adelsårbogen kender hende ikke. Alligevel skulle det nok være muligt at supplere Juel-slægtens stamtavle med udgangspunkt i denne anerække.

Erik Juel nævnes flere gange mellem 1441 og 1490, og han optræder bl.a. i egnene umiddelbart syd for Limfjorden. I de samme egne finder vi imidlertid også slægten Spend, som netop fører en sort sparre i sølv. Erik Juels 3 sønner hed Niels, Laurids og Mikkell, hvad der er usædvanlige navne i denne familie. Hans far hed Palle og bedstefædrene Jens og Anders. Man kunne derfor naturligt tænke sig, at et eller flere af disse navne kom fra Erik Juels kones familie. Og i Spend-slægten træffer vi to af disse navne. Mikkell Spend, nævnt fra 1380 til 1410, havde en søn Mikkell og en sønnesøn Niels. Det vil derfor være rimeligt at antage, at han har haft en datter, der var gift med Erik Juel, og at det er på denne måde, Spend-slægtens sparre kommer ind i Vincents Juels anerække.

Èt er imidlertid, hvad Vincents Juels otte aner kan fortælle os, noget andet: hvor har disse våbener været malet? Sandsynligheden taler for, at det har været i en kirke, og det vil da være rimeligt at tænke på Aal, sognekirken for Hesselmed. Mackeprangs tydelige ord støtter tanken, men det går dog næppe an helt at forlade sig på hans, ganske vist store, autoritet. Indtil et heldigt tilfælde giver os flere vidnesbyrd, må teksten i Det kongelige Biblioteks katalog nok ændres til »— og våbener formentlig fra Aal kirke«. Som man ser, tør jeg ikke stole på antallet *otte* våbener. De to anerækker på våbenbogens side 8 – Vincents Juels og Mourids Krognos' – hører så åbenbart sammen (ill. 1). Våbenbogens forfatter har ganske vist forsynet den sidste med en gal underskrift: Fru Elline Gøyes otte aner. Men da han var usystematisk og uden større heraldisk viden, kan det tænkes, at han har kludret i det, således at der i virkeligheden har været 3 gange 8 våbener med dertil hørende underskrifter, nemlig Elline Gøyes og hendes to mænds anerækker. De kunne naturligt være malet i Aal kirke mellem 1559 og 1563, da Elline Gøye var frue på Hesselmed.

Fra en ytring i Helms: Danske Tufstens Kirker (side 157) ved vi, at der i hvert fald har været ét våben i Aal kirke, som ikke nogen anden synes at have bemærket. Derfor var det måske ulejligheden værd – næste gang kirken skal reparereres – at se efter, om ikke der er *24 våbener i Aal kirke*.